

האם מערכת החינוך נמצאת במשבר, ואם לא - אז למה הרוב חושבים שכן?

:: יריב פניגר

בדיון שנערך בכנסת בעקבות פרסום תוצאות מבחני PISA הבינלאומיים ביולי 2003, אמר יו"ר ועדת החינוך באותה עת, ח"כ אילן שלגי: "החוסן הלאומי של ישראל בסכנה! הישגי תלמידי ישראל במבחנים הבינלאומיים מעידים על כשל חמור של מערכת החינוך בישראל לדורותיה". דברים דומים ניתן למצוא במאמר שכתבו הכלכלן דן בן-דוד ומפקד חיל האוויר לשעבר, הרצל בודינגר, ושהתפרסם בעיתון הארץ במרץ 2005: "אחד הגורמים העיקריים... להתדרדרות הכלכלית-חברתית המתמדת הוא קריסתה של מערכת החינוך. מאחת המערכות הטובות בעולם בשנות הששים, הפכה מערכת החינוך בישראל לגרועה במערב ומתחת למספר גדול של מדינות מתפתחות". שתי דוגמאות אלו מייצגות נאמנה שיח ציבורי אודות מערכת החינוך בישראל, שבבסיסו התחושה שמערכת זו נמצאת במשבר עמוק ואולי אף בתהליך של קריסה. מחקרי דעת-קהל שנערכו בעשור האחרון, כמו 'מדד החוסן החברתי', שמוצג מדי שנה בכנס ישראל-שדרות לחברה, מלמדים, כי גם בקרב הציבור הרחב ישנה מידה מועטה של אמון במערכת החינוך הישראלית. מהן הסיבות לתחושת משבר זו? האם היא מבוססת על נתונים מהימנים? מהן השלכותיה של דעת הקהל על מדיניות החינוך? במאמר זה אנסה לענות על שאלות אלו תוך התייחסות למקרה הישראלי ולמקרים דומים בעולם.

בשנת 1983 התפרסם בארה"ב דו"ח שכותרתו 'אומה בסכנה' (A Nation at Risk). דו"ח זה לא עסק באיום הגרעיני הנשקף מברית המועצות, אלא במערכת החינוך האמריקאית. הדו"ח,

שהוגש לנשיא רייגן על ידי ועדה שהוקמה ביוזמתו, קבע כי מערכת החינוך האמריקאית נמצאת במשבר חמור וכי הישגי התלמידים שלה יורדים ואינם יכולים להוות בסיס להמשך מעמדה של ארה"ב כמעצמה עולמית בתחומי הכלכלה, המדע והטכנולוגיה. גם כותבי דו"ח זה הושפעו מאד ממחקרים בינלאומיים השוואתיים אשר לא החמיאו לתלמידים האמריקאים. מעניין, שטענות דומות הועלו בעשור האחרון גם ביפן ובגרמניה שכלכלותיהן מדורגות בצמרת העולמית. המקרה היפני מעניין במיוחד, מכיוון שמערכת החינוך היפנית נתפסת במדינות רבות, כולל בישראל, כמודל ראוי לחיקוי. **מסתבר, איפוא, שתחושת המשבר במערכת החינוך אינה תופעה ישראלית ייחודית אלא היא חלק מתופעה חברתית רחבה הרבה יותר.**

את התפתחותו של שיח 'המשבר החינוכי' במדינות השונות יש להבין לאור שינויים שחלו בעשורים האחרונים הן בתחום החברה והן בתחום החינוך. אחד השינויים המשמעותיים הוא תהליך הגלובליזציה אשר מגביר את התחרות הכלכלית בין מדינות. לתחרות כלכלית זו השפעה רבה גם על תחום החינוך: בעבר הלא רחוק מערכות חינוך מדינתיות נתפסו כאמצעי להגברת הלכידות חברתית, להעברת המורשת התרבותית והלאומית לדור הצעיר, להכנת הצעירים להשתלבות בחברה הדמוקרטית כאזרחים פעילים ולצמצום פערים חברתיים. בשלושת העשורים האחרונים, לעומת זאת, מערכת החינוך נתפסת יותר ויותר ככלי להגדלת "ההון האנושי" של המדינה, כחלק מהתחרות הגלובלית. כתוצאה מכך, ישנה התמקדות ביעדים כמותיים אשר ניתנים להשוואה בין מדינות. בה בעת, השימוש הגובר במבחנים הבינלאומיים ההשוואתיים (כמו מבחן PISA המועבר על ידי ארגון ה-OECD,

מחקרי דעת-קהל שנערכו בעשור האחרון, כמו 'מדד החוסן החברתי', שמוצג מדי שנה בכנס ישראל-שדרות לחברה, מלמדים, כי גם בקרב הציבור הרחב ישנה מידה מועטה של אמון במערכת החינוך הישראלית.

את התפתחותו של שיח 'המשבר החינוכי' במדינות השונות יש להבין לאור שינויים שחלו בעשורים האחרונים הן בתחום החברה והן בתחום החינוך.

נבחרו כיתות בכתי ספר בעלי הישגים גבוהים במיוחד. בעשור האחרון ישראל השתתפה במספר מבחנים בינלאומיים (PISA, TIMSS, PIRLS) ומיקומה בדירוגים הבינלאומיים היה דומה במבחנים השונים וציב על פני זמן.

שנית, חשוב לזכור כי בישראל אוכלוסייה צעירה גדולה מאד באופן יחסי למדינות מפותחות אחרות. גודל האוכלוסייה הצעירה בישראל מהווה נטל משמעותי על מערכת החינוך והוא בא לידי ביטוי בהשקעה נמוכה יחסית לתלמיד, בכיתות גדולות מאד, בהפניית משאבים רבים לבנייה של בתי ספר ועוד. למעשה, במחקר בו הייתי שותף נמצא, כי לאחר פיקוח על גודל האוכלוסייה הצעירה במדינות השונות הישגי התלמידים בישראל דומים לממוצע הבינלאומי.

מדדים אחרים, וחשובים יותר, אשר בוחנים את התפתחות מערכת החינוך בישראל מאז הקמתה מעידים דווקא על מגמה עקבית של שיפור: אחוזי הנשירה מהלימודים נמצאים בירידה ורוב התלמידים בישראל כיום מסיימים תיכון; לאורך השנים, ישנה עלייה מתונה באחוזי הזכאים לתעודת בגרות וישראל היא בין המדינות המובילות בעולם בשיעור התלמידים הרוכשים השכלה גבוהה. פתיחתן של מכללות רבות בשני העשורים האחרונים מעידה על הביקוש הרב הקיים בישראל ללימודים גבוהים. למרות ההישגים הלימודיים הנמוכים, לכאורה, של תלמידי ישראל, המדינה נמצאת בתהליך של צמיחה כלכלית מרשימה והיא משמשת בסיס למרכזי פיתוח של חברות רבות מתחום הטכנולוגיה העלילית.

ישנם כמובן גם צדדים פחות מחמיאים למערכת החינוך בישראל: מאז הקמתה, קיימים בישראל פערים גדולים מאד בין קבוצות תלמידים שונות ומחקרים עדכניים מלמדים, שפערים אלו אינם נסגרים. בנוסף, בתי הספר בישראל סובלים מצפיפות רבה של תלמידים ולעיתים גם מתנאים פיזיים ירודים בהשוואה לבתי ספר במדינות המערב; שכר המורים בישראל נמוך מאד בהשוואה למדינות מפותחות אחרות ודבר זה פוגע בכוח המשיכה של מקצוע ההוראה ובמוטיבציה של המורים הנמצאים במערכת. בנוסף, סובלת המערכת מהתנהלות בירוקרטית מסובכת והיא אינה משופעת במוקדים של חדשנות פדגוגית.

לתפיסת 'משבר החינוך' השלכות עמוקות על מדיניות החינוך הן בישראל והן במדינות אחרות. הרצון לשפר הישגים לימודיים, מתוך אמונה שהללו יובילו ליכולת טובה יותר להתחרות

שהוא עצמו ביטוי מובהק לגלובליזציה) מעצים עוד יותר את תפיסת התחרות בין המדינות בתחום החינוכי.

מטבע הדברים, טבלאות השוואתיות של הישגי מדינות במבחנים השוואתיים יכולות לגרום לשביעות רצון רק למספר קטן מאד של מדינות הנמצאות בראש הרשימה. מדינות אחרות מוצאות את עצמן במקומות שאינם מחמיאים לגאוה הלאומית של אזרחיהן. כך קרה לארה"ב, לגרמניה, ליפן וגם לישראל. הכולטות של תוצאות אלו באמצעי התקשורת הופכת את מערכת החינוך לשק חבטות עבור פוליטיקאים, אנשי תקשורת, אנשי עסקים והציבור הרחב. דיוויד ברלינר וברוס בידל, שני חוקרים אמריקאיים בולטים בתחום החינוך, פרסמו בשנת 1995 ספר בשם 'The Manufactured Crisis' בו הם מראים כיצד קבוצות אינטרס וחברות כלכליות פועלות על מנת להגביר את תחושת המשבר החינוכי בארה"ב, במטרה לקדם אינטרסים פוליטיים ועסקיים.

בישראל נשמעות בשנים האחרונות טענות שונות בדבר הידרדרות מערכת החינוך. לאור אווירת המשבר החינוכי חשוב לבחון טענות אלו על סמך נתונים מהימנים ככל האפשר. ראשית, מיקומה הנמוך יחסית של ישראל בטבלאות הדירוג הבינלאומיות אינו מעיד בהכרח על הידרדרות. הסיבה לכך פשוטה: אין בידינו נתונים מהימנים על מיקומה של ישראל בעבר. ישראל אומנם השתתפה בשנות הששים במחקר השוואתי בינלאומי ותלמידיה דורגו בראש הרשימה, אולם, בחינה מדוקדקת יותר של נתוני מחקר זה מלמדת שהוא היה רחוק מאד מייצוג נאמן של כלל אוכלוסיית התלמידים של ישראל בשנות הששים. למעשה, למחקר זה

קבוצות אינטרס וחברות כלכליות פועלות על מנת להגביר את תחושת המשבר החינוכי בארה"ב, במטרה לקדם אינטרסים פוליטיים ועסקיים.

מיקומה הנמוך יחסית של ישראל בטבלאות הדירוג הבינלאומיות אינו מעיד בהכרח על הידרדרות.

קצה הקרחון

עד לפני מספר שנים, למרות הדומיננטיות האידיאולוגית של גישות קפיטליסטיות, על פני השטח ערכים כמו אי שוויון או אינדיבידואליזם קיצוני עדיין נתפסו כשלייליים או כרע הכרחי. השינוי התחיל בקטן, מספרי 'עזרה עצמית' שאמרו שכל אחד יכול להצליח, והמשיך באחיהם האפלים יותר, כמו 'אבא עשיר, אבא עני', שמזכירים שמי שנשאר מאחור, כנראה לא מתאמץ מספיק. היה זה עניין של זמן עד שיופיעו גם ספרי ילדים כאלה. ספר ילדים חדש, מספר על 'דנבר', איש עשיר שכל אנשי הכפר משרתים אותו בשמחה. כשמיגיע לכפר אדם שמשכנע את האנשים שזה לא הוגן שמישהו אחד נהנה מכל הכסף, הוא מחלק את כספו בין כל התושבים. התושבים מבזבזים את הכסף מיד והופכים להיות עצובים. דנבר מצידו עובר לכפר אחר, שם מצליח לזכות בהון מחדש ולהפוך את תושבי הכפר השני לעובדי המאשרים. המסקנה: עשירים הם פשוט מוכשרים יותר, ועדיף שכל אחד יישאר במקום המיועד לו. מעניין אם הטייקונים שלנו יסכימו לערוך את הניסוי המוצע בספר כדי לבדוק את העניין. ('דנבר' מאת דיוויד מקי, הוצאת כנרת. תירגמו מאנגלית שהם סמית ואמנון כץ)

מדדים אחרים, וחשובים יותר, אשר בוחנים את התפתחות מערכת החינוך בישראל מאז הקמתה מעידים דווקא על מגמה עקבית של שיפור.

מאז הקמתה, קיימים בישראל פערים גדולים מאד בין קבוצות תלמידים שונות ומחקרים עדכניים מלמדים, שפערים אלו אינם נסגרים.

המדינה ומביאה את מעצבי המדיניות לחפש פתרונות להעלאת הישגי התלמידים ולא דווקא לצמצום הפערים.

תפיסת 'משבר החינוך' מהווה זרז לקידומן של רפורמות חינוכיות המתבססות על השקפת עולם ניאורליברלית, המקדמות רעיונות כגון אחריותיות (accountability, כלומר, העברת האחריות על התוצאות בחינוך מהמדינה לבית הספר ולמורים); ביזור סמכויות, תחרותיות במערכת והגברת מנגנוני בחירה של הורים. לדעת חוקרים רבים, רעיונות אלו מחלישים את מעמדו של החינוך הציבורי ואת מעמדם הפרופסיונאלי של המורים ומגדילים פערים בין תלמידים משכבות חברתיות שונות.

מערכת החינוך הישראלית אינה חפה מפגמים ומבעיות. אך תפיסתה כמערכת המצויה במשבר עמוק, או אף בתהליך של קריסה, היא מוטעית. מבט מפוכח מגלה, שלצד הקשיים בהן נתונה מערכת זו, היא מצליחה להציג גם הישגים מרשימים. למעשה, תפיסת המשבר קשורה יותר לשינויים חברתיים מאשר לשינויים במערכת החינוך עצמה. תהליך הגלובליזציה והופעתן של השוואות בינלאומיות בתחום החינוך שינו את האופן שבו הציבור ומנהיגיו מבינים את תפקידו ומעמדו של החינוך. אסור, לכן, שמדיניות החינוך תיגרר אחר תפיסות פופוליסטיות של משבר. תפיסות אלו עשויות להחמיר בעיות יותר משהן צפויות לסייע לקידום החינוך הציבורי בישראל.

בשוק הגלובלי, גובה מחירים גבוהים במספר תחומים: ראשית, מדיניות החינוך נוטה להתמקד בתחומים צרים ומדידים הנתפסים כמיומנויות חשובות. תחומים אלו כוללים בדרך כלל הבנת הנקרא, מתמטיקה ומדעים. אף שתחומים אלו קלים למדידה, כלל לא ברור שהם אכן החשובים לרכישת מיומנויות הנדרשות בשוק העבודה העתיד. ישנם חוקרים הטוענים, כי דווקא פיתוח חשיבה ביקורתית, היכולת לבצע אינטגרציה של מקורות מידע שונים ויצירתיות הן תכונות חשובות יותר בכלכלה של המאה ה-21. אלא שתכונות אלו קשות למדידה באמצעות מבחנים סטנדרטיים.

שנית, ההתמקדות במיומנויות הנתפסות כחשובות באה גם על חשבון לימודים הומניסטיים, שבעבר תפסו מקום מרכזי בסדרי העדיפויות של מערכות החינוך המדינתיות. הלימודים ההומניסטיים מאפשרים לדור העתיד להתפתח כאזרחים משכילים, בעלי ידע רחב והבנה טובה יותר של החברה והתרבות במדינה בה הם חיים.

שלישית, החשיבה ההשוואתית בהישגי מערכת החינוך ממקדת את תשומת הלב במושג ה'ממוצע'. אך בישראל, כמו גם בארה"ב, הבעיה המרכזית איננה הציפון הממוצע של התלמידים אלא הפערים הגדולים בין הישגיהם של תלמידים מקבוצות חברתיות ומעמדות כלכליים שונים. ההתמקדות הציבורית בהישג הממוצע מסיטה את הדיון מבעיית הפערים ההשכלתיים בתוך

יריב פניגר מלמד
במחלקה לחינוך
באוניברסיטת
בן-גוריון בנגב

fenigery@bgu.ac.il